

de vedere, specific aristotelic, în virtutea căruia binele ar putea constitui un principiu unitar — definit *altfel decât ca universal* — la care s-ar raporta variatele genuri de bine. După părerea autorilor menționați, așa s-ar putea explica faptul aparent contradictoriu al existenței unei multiplicități a binelui, fără însă a se exclude puțința unei științe *unice* a binelui suveran, adică știința eticii (p. 182—184).

O temă apropiată cercetează Jacques Brunschwig în studiul *E.E. I, 8, 1218^a 15—32 et le Περὶ τάχαθού*. Autorul pune în lumină o critică aristotelică — fără corespondent în celelalte lucrări ale întemeietorului Liceului — a tezei platoniciene în virtutea căreia Binele s-ar raporta la lucrurile bune prin semnificația lui de *număr*, fiind tot una cu *Unul* (p. 198). Ar fi vizat aici, nu Xenocrates cum au crezut unii, ci însuși Platon, în speță tezele platoniciene din „expunerile nescrie” prezentate în Academie (p. 222).

Τέλος et ἀρετή d'après E.E. II, 1 et la tradition platonicienne, studiu semnat de Joseph Moreau, are drept obiect cercetarea punctului de vedere din *E.E.* asupra temei definirii supremei virtuți, a fericirii și a raportului dintre ele. *Fericirea*, crede Aristotel, considerată drept *binele suveran*, este *activitatea* în curs de desfășurare, sau *energia* unui suflet *bun*, adică *virtuos*. Astfel, spre deosebire de Platon pentru care virtutea poate fi obținută prin gândire pură, după convingerea lui Aristotel ea este înțelepciunea *practică* (p. 229).

D. A. Rees, în studiul „*Magnanimity*” în *the Eudemean and Nicomachean Ethics*, arată că noțiunea de *μεγαλοψυχία*, adică „mărinimia” este studiată de Aristotel în cele două tratate urmându-se două căi diferite, clar evidențiate de către interpretul contemporan. Ele marchează poate momente deosebite în cugetarea etică a lui Aristotel (p. 243).

Despre o evoluție a gândirii Stagiritului prin cele două etici extinse ale sale vorbește și Jean-Claude Fraisse în comunicarea *Ἀυτάρκεια et φίλια en E.E. VII, 12, 1244^b 1—1245^b 19*. Cercetătorul din Bordeaux examinează aici chestiunea raportului dintre principiul autonomiei personalității și principiul aspirației *către altul* (prietenia). Se știe că ambele sînt prețuite de Aristotel, fără însă ca să apară prea limpede modul în care înțelege el să le pună în raport unul cu altul. În *E.E.* accentul cade pe tendința *filiei* de a-și impune precumpănirea asupra celeilalte. În *E.N.* se tinde să se rezolve dificultățile teoretice care astfel se ivesc (250—251).

Das Fragment VIII. 1 comunicare datorată lui Paul Moraux, se apleacă asupra unui capitol obscur, lacunar al textului rămas de la Aristotel, document căruia i s-au propus pînă acum variate lecțiuni. Unele știrbiri, crede filologul nostru, sînt probabil sortite să rămînă de nedepășit. Se propun soluții destinate să facă textul cît mai lizibil cu puțință.

Un fin comentariu filologic și filozofic consacră W. J. Verdenius unui pasaj al cărții a VII-a al *E.E.* (15, 1248^b 19—1249^b 3), sub titlul *Human Reason and God in the Eudemean Ethics*. Studiul are ca obiect conceptele aristotelice de *frumos* și *bine* și mai ales distincția teoretică dintre ele: în timp ce lucrurile frumoase sînt dorite prin simpatia nemijlocită pe care o inspiră, cele bune se definesc printr-un criteriu *obiectual*, „natural”, care urmează a fi definit și care oricum este de ordinul rațiunii (p. 285). Analiza aristotelică a acestuia în *E.E.* conduce pe Verdenius spre convingerea că această lucrare reprezintă un stadiu timpuriu în dezvoltarea cugetării aristotelice.

Mănunchiul de studii a cărui sumară prezentare am făcut-o reprezintă ultimul stadiu al înțelegerii și explicării unei opere aristotelice ale cărei obscurități continuă să fie tulburătoare. Tulburare stimulativă, ca una ce atrage în jurul vechiului text pe cei mai de seamă specialiști din zilele noastre dintre care doar o parte au colaborat la sesiunea ce se oglindește în volumul pe care l-am prezentat. Este regretată îndeosebi absența lui Ingemar Düring, căruia volumul îi este dedicat.

Ion Banu

G. E. R. LLOYD, *Greek Science after Aristotle*, Londra, Chatto and Windus (col. *Ancient Culture and Society*), XIII+189 p. bibliografie selectivă, indici, 34 figuri în text.

Importanta colecție de popularizare condusă de profesorul M. I. Finley publică sub acest titlu partea a doua a lucrării consacrate de G. E. R. Lloyd istoriei științei în lumea greacă; prima parte, tipărită încă în 1970 sub titlul *Early Greek Science: Thales to Aristotle* (prezentată cititorilor noștri în vol. XIV din 1972, p. 317—319), urmărea, sintetic și clar, istoria începuturilor unui mod de examinare a naturii a cărui descoperire, pe bună dreptate, autorul o atribuie Greciei. Punctul final al acestei investigații fusese, în chip firesc, Aristotel, a cărui operă constituie și corolarul experiențelor acumulate înainte de vremea lui, și punctul de pornire aproape obligatoriu al evoluției ulterioare.

Partea a doua a lucrării prezintă în continuare principalele progrese științifice realizate de lumea antică în epoca elenistică și romană. După o introducere generală consacrată condițiilor noi decurgând din expansiunea greco-macedoneană (*Hellenistic Science: The Social Background* — p. 1—7) sînt examinate, pe rînd, contribuțiile școlii aristotelice, epicureice și stoice la cunoașterea științifică (*The Lyceum after Aristotle*, p. 8—20; *Epicureans and Stoics*, p. 21—32), apoi progresele realizate în principalele domenii de investigație (*Hellenistic Mathematics*, p. 33—52; *Hellenistic Astronomy*, p. 53—74; *Hellenistic Biology and Medicine*, p. 75—90; *Applied Mechanics and Technology*, p. 91—112). Două capitole separate sînt consacrate, unul lui Claudius Ptolemaios (*Ptolemy*, p. 113—135), celălalt lui Galenus (p. 136—154), lucrarea încheindu-se cu o trecere în revistă a mărturiilor referitoare la ultimele secole ale antichității și ale căilor de regres ale cercetării (*The Decline of Ancient Science*, p. 154—179).

Cartea e extrem de bine documentată, iar selecția și sinteza sînt, ca și în primul volum, limpezi și pertinente, cititorul rămînînd cu un număr remarcabil de idei corecte și clare cu privire la evoluția științei antice și la locul ei specific în istoria societății greco-romane. Față de primul volum, trebuie subliniată mai cu seamă, poate, judicioasa alegere a documentelor și operelor, avînd în vedere abundența considerabil sporită a izvoarelor și dezvoltarea, cantitativă cel puțin, a preocupărilor mai aproape de înțelesul modern al noțiunii de știință.

Volumul I lasă de o parte în chip deliberat evoluția matematicii; partea a doua suplinește această lacună, sintetizînd, în discuția referitoare la „Elementele” lui Euclid, principalele cuceriri ale gândirii matematice a secolelor precedente, a căror originalitate o subliniază: în raport cu acumulările orientale de *tehnici* de calcul, „the attempt to produce rigorous demonstration of mathematical theorems was a new departure, for which Greek mathematicians of the fifth century were largely responsible” (p. 33 sq.). Această constantă preocupare de a degaja mereu elementele specifice ale științei grecești în raport cu predecesorii, în raport cu propriul ei context social-politic și cultural — și în raport cu conceptele moderne de — și despre — știință constituite dealtminteri una din calitățile remarcabile ale textului lui Lloyd și care-l face interesant nu doar pentru informarea cititorului, ci și pentru formarea unei imagini mai corecte a întregii civilizații clasice.

Încercarea, spre exemplu, de a reconstitui nu numai demonstrații, ci și, am spune, „mentalități matematice” (de pildă în confruntarea tradiției transmise de Vitruvius — *De Architect.* IX, praef. 19 sqq., despre circumstanțele celebrei descoperiri a lui Arhimede cu textul păstrat al tratatului lui Arhimede însuși, deosebit de revelator pentru modul de abordare al problemelor), sau tratarea, în această perspectivă, a rostului experimentului în fizica lui Straton, Heron sau Ptolemaios, în toate aceste cazuri, ca și în multe altele, Lloyd subliniază în chip convingător și deosebit de interesant caracterele specifice ale cercetării. În chip caracteristic, după expunerea referitoare la calculele astronomice ale lui Eratostene, Lloyd observă că e posibil — dar numai posibil — ca aproximările cu privire la circumferința pămîntului să fie destul de aproape de rezultatele cercetării moderne, încheind însă „The accuracy of the result he obtained is less important than the method he used to obtain it” (p. 50).

Ca și în primul volum, capitolele consacrate medicinei elenistice și strălucitului ei continuator, în epoca romană — Galenus — sînt deosebit de interesante, mai cu seamă că autorul subliniază nu numai principalele progrese ale metodelor și concepțiilor biologice, ci și raportul lor cu alte discipline științifice, cu filozofia, precum și statutul și condițiile acestui tip de investigație.

În general vorbind, problema statutului social al cercetării științifice antice, a locului pe care îl ocupă ea între celelalte îndeletniciri ale spiritului e constant urmărită în carte.

Încă din capitolul introductiv (*Hellenistic Science*, p. 1—7) Lloyd situează cu claritate evoluția științei în noul context social-politic și în atmosfera nouă a regatelor elenistice: mentalități noi, contacte culturale înlesnite, caracterul „cosmopolit” al științei și rolul marilor centre, în special al Bibliotecii și Museion-ului din Alexandria, zăbovind mai cu seamă asupra raporturilor între savanți și monarhii elenistici, dornici de faimă și, uneori, interesați chiar în unele aplicații ale cercetării. Concluzia, argumentată, a acestei rapide treceri în revistă, subliniază însă că, în pofida mai marilor înlesniri și posibilități, statutul economic al cercetării și al științei diferă doar *cantitativ*, nu calitativ de cel al epocilor anterioare; pe de altă parte, lipsește în mare măsură „ideea că știința deține cheia progresului material și, în fapt, idealul însuși de progres material”; așa cum subliniază autorul „no new rationale of justification for scientific research was developed after Aristotle” (p. 7).

Cauzele și influența acestui loc specific pe care îl ocupă știința în cultura și în preocupările grecilor făcuseră obiectul unei discuții și în primul volum al lucrării lui Lloyd, și autorul reia problema și în concluzia întregii cărți (p. 174 sqq.), și la finele capitolului despre *Mecanica aplicată și tehnologie* (p. 105—112), pornind de la constatarea generală că un număr important de principii mecanice erau cunoscute anticilor, dar n-au fost aplicate decît arareori sau deloc, și

examinând câteva cazuri concrete (aplicații ale puterii aburului, moara de apă și de vânt). Metoda atentă și nuanțată a cercetării și expunerii e perfect vizibilă fie și numai în aceste câteva pagini, care refuză concluziile globale prea grăbite și pun în lumină, de la caz la caz, dificultăți tehnice care pot explica măcar pînă la un punct de ce anume principiul n-au putut fi aplicate (e cazul mașinilor cu aburi de exemplu). Pe de altă parte, autorul e înclinat să nu accepte fără un examen prealabil teza conform căreia prezența sclavilor e cea care motivează dezinteresul pentru inovația tehnică, argumentînd că și costul ridicat, și dificultățile exercitării constrîngerii asupra sclavilor ar fi putut constitui stimulente suficiente ale progresului tehnic. În fond, conchide Lloyd, nu atît prezența sau absența mînii de lucru servile în cantități mari, cît întreaga structură și mentalitate a unei societăți în care puterea, onorurile și rangul erau cele mai puternice mobiluri ale acțiunii, și în care „și ca izvor, și ca manifestare a avuției, pămîntul era idealul”, explică neexplorarea potențialului mecanicii aplicate și blocajul tehnologic al antichității. Fără îndoială că acest mod de a pune problema e, în liniile sale mari măcar, valabil; explicația generală ar fi putut fi, poate, extinsă încă un pas mai departe, căci dacă, în fiecare caz în parte sau într-o sumă de cazuri, nu alternativa exploatării sclavilor, în sine și nemijlocit, poate explica, mecanic, lipsa unei „comandă sociale” pentru progres tehnologic, în ansamblu, mentalitatea aceasta diferită de cea modernă este ea însăși în ultimă instanță condiționată și determinată — printr-un mare număr de complexe medieri culturale și instituționale — de configurația social-economică specifică antichității clasice, în cadrul căreia prezența exploatării servile ca și a exploatării altor categorii, variate ca statut, ale populației, a jucat fără îndoială un rol fundamental.

Desigur, însă, dezbaterile aprofundate a acestor probleme ar putea face obiectul unor cercetări de sine stătătoare și e de apreciat mai degrabă perspectiva pe care cartea o deschide cititorilor în această direcție.

Apreciînd, în același spirit, cauzele declinului și treptatei stagnări a cercetării, Lloyd subliniază că în acest proces, *șubrezenia bazei sociale și ideologice a științei antice* e și mai vizibilă (p. 178), dar că renașterea avea să dovedească, într-un alt context social, viabilitatea spiritului de cercetare și a modelelor de metodă ale științei antice. Cartea însăși izbuștește, cu sobrietate, cu o foarte științifică și limpede argumentare, să convingă cititorul modern că pașii pe care, în pofida tuturor erorilor, obstacolelor materiale și „blocajelor”, lumea greacă a izbutit să-i facă pe drumul cunoașterii raționale a universului constituie un progres însemnat al întregii umanități. Nu e, probabil, aceasta cea mai puțin însemnată dintre contribuțiile excelenței cărți a lui G.E.R. Lloyd.

Zoe Petre

BARTHÉLEMY-A. TALADOIRE, *Térence. Un Théâtre de la jeunesse*. Paris, „Les Belles Lettres”, 1972, 136 p.

Un punct de vedere înnoitor în studierea comediei latine îl aduce B.-A. Taladoire prin teza susținută la Paris în anul 1948 și publicată în 1956: *Essai sur le comique de Plaute*. Om de teatru, care „a condus o trupă, a scris și a pus în scenă piese, a jucat comedie, a cunoscut, într-un cuvînt, toate aspectele ceremoniei teatrale”¹ (Rouissin în *Avant-propos*), distanțîndu-se de caracterul tehnic și fragmentar al cercetărilor plautine din prima jumătate a acestui secol, autorul nostru își propune o reluare de ansamblu a repertoriului comic, făcută dintr-un punct de vedere „strict dramatic”,... al valorii sale scenice” (p. 3).

Această poziție duce în mod necesar la considerarea mediului socio-literar, a publicului în condiționarea sa istorică și culturală, la studierea operei ca receptare. Îmbinarea acestor două puncte de vedere, menită să ducă la noi rezultate generale privind esența comicului și originalitatea scriitorului stă și la baza cărții dedicată lui Terențiu, a cărui abordare străbate dealtfel și în numeroase pagini ale studiului plautin (cf. indice, p. 343). Paralela tradițională dintre Plaut și Terențiu, bazată pe „contrastul dintre două moduri de expresie și două forme de temperament dramatic”, defectuoasă prin aceasta ca metodă, poate fi revizuită, după B.-A. Taladoire, printr-o circumscriere mai riguroasă a condițiilor istorico-culturale. Noțiunea de „generație” vine astfel să înlocuiască încadrarea scriitorilor în genuri și secole (p. 1—2).

Primul capitol al lucrării, *Situation de Térence*, urmărește tocmai plasarea poetului în momentul de triumf al elenismului în „clubul lui Scipio” (p. 7).

¹ De reținut și teza complementară: *Commentaires sur la mimique et l'expression corporelle du comédien romain*, Montpellier, 1951.